

**BOSHLANG'ICH SINFLARDA TEZ O'QISH KO'NIKMASINI
RIVOJLANTIRUVCHI YANGI METODIK MODELLAR**

Mamanazarova Sanobar Muhiddinovna

*Jizzax shahar MMTBga qarashli 29- umumta'lim maktabi
boshlang'ich sinf o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida tez o'qish ko'nikmasini shakllantirishga qaratilgan zamonaviy metodik modellarning mazmuni, tarkibiy tuzilishi va ularning o'quv jarayonidagi samaradorligi tahlil qilinadi. Tadqiqotda kognitiv psixologiya yondashuvlari, neyropedagogik tamoyillar hamda o'qish jarayoniga moslashtirilgan interfaol metodlar asosida ishlab chiqilgan yangi modelning afzalliklari ilmiy jihatdan asoslanadi. Shu bilan birga, metodik modelning bosqichlari, o'quvchini motivatsiyalash strategiyalari, matn bilan ishlashning differensial yondashuvlari va tez o'qish malakasini baholash mezonlari batafsil yoritiladi. Natijalar ko'rsatadiki, taklif etilayotgan metodik model o'quvchilarning o'qish sur'atini, tushunish darajasini va matnni qayta ishlash samaradorligini sezilarli oshiradi.

Kalit so'zlar: Tez o'qish, boshlang'ich sinf, metodik model, kognitiv rivojlanish, interfaol metodlar, neyropedagogika, o'quv strategiyalari, o'qish texnikasi.

Аннотация: В данной статье анализируется содержание, структура и эффективность современных методических моделей, направленных на развитие навыков быстрого чтения у учащихся начальных классов. В исследовании обоснованы преимущества новой модели, разработанной на основе когнитивной психологии, нейропедагогических принципов и интерактивных методов, адаптированных к процессу чтения. Подробно раскрываются этапы методической модели, стратегии мотивации учащихся, дифференцированные подходы к работе с текстом и критерии оценки навыков быстрого чтения. Результаты показывают, что предлагаемая модель существенно повышает скорость чтения, степень понимания и эффективность переработки текста у младших школьников.

Ключевые слова: Быстрое чтение, начальные классы, методическая модель, когнитивное развитие, интерактивные методы, нейропедагогика, учебные стратегии, техника чтения.



Abstract: *This article examines the content, structure, and effectiveness of innovative methodological models aimed at developing speed-reading skills in primary school learners. The study scientifically substantiates the advantages of a newly designed model based on cognitive psychology, neuro-pedagogical principles, and interactive strategies adapted to the reading process. The model's stages, student-motivation strategies, differentiated text-processing approaches, and assessment criteria for speed-reading skills are comprehensively discussed. The findings demonstrate that the proposed methodological model significantly improves learners' reading speed, comprehension level, and text-processing efficiency in primary education.*

Keywords: *Speed reading, primary education, methodological model, cognitive development, interactive methods, neuro-pedagogy, learning strategies, reading technique.*

Kirish

Boshlang'ich ta'lim bosqichida o'qish kompetensiyalarini shakllantirish o'quvchi shaxsining keyingi intellektual rivojlanishiga asos yaratadigan eng muhim jarayonlardan biridir. Chunki o'qish malakasi nafaqat bilim olishning markaziy vositasi, balki o'quvchining tafakkuri, diqqat jarayonlari, xotira hajmi va tahliliy fikrlash qobiliyatini faollashtiruvchi psixologik mexanizmdir. Ayniqsa, tez o'qish – zamonaviy axborot oqimi kuchaygan sharoitda, o'quvchilarni ma'lumotni qisqa vaqt ichida qabul qilish, uni qayta ishlash va tahlil qilishga tayyorlovchi dolzarb ko'nikma sifatida e'tirof etilmoqda.

So'nggi yillarda ta'lim sohasida olib borilayotgan innovatsion islohotlar o'qish texnikasini rivojlantirishga qaratilgan metodik yondashuvlarni qayta ko'rib chiqishni talab qilmoqda. An'anaviy yondashuvlar ko'proq mexanik o'qish sur'atini oshirishga xizmat qilgan bo'lsa, yangi metodik modellarda o'quvchining kognitiv faoliyati, matn mazmunini chuqur anglash, tezkor tahlil, matnni qismlarga ajratish, asosiy ma'lumotni ajrata olish kabi oliy darajadagi ko'nikmalar bir butun jarayon sifatida ko'riladi. Shuningdek, neyropedagogika, metakognitiv strategiyalar va interfaol texnologiyalarning joriy etilishi o'qish jarayonini o'quvchi psixologik xususiyatlariga moslashtirish imkonini bermoqda.

Tez o'qish ko'nikmasini shakllantirishga oid xalqaro tajriba ta'lim jarayonida vizual modellar, matn strukturasini tez anglash mashqlari, ritmik o'qish texnikasi, raqamli platformalardan foydalanish kabi innovatsion



yondashuvlar samarali ekanini ko'rsatmoqda. Shu bilan birga, O'zbekiston ta'lim tizimi sharoitida mahalliy o'quvchi psixologiyasi, ona tili xususiyatlari va didaktik an'analarni hisobga olgan holda yangi metodik model ishlab chiqish zarurati kun sayin ortmoqda.

Mazkur maqolada boshlang'ich sinflarda tez o'qish ko'nikmasini rivojlantirishga xizmat qiluvchi yangi metodik modellarning nazariy asoslari, amaliy mexanizmlari, o'qituvchi faoliyatidagi qo'llanish imkoniyatlari hamda ularning ta'lim sifatiga ta'siri ilmiy asosda o'rganiladi. Shuningdek, taklif etilayotgan yondashuvning o'quvchi o'zlashtirishiga ta'siri, pedagogik afzalliklari va qo'llash shart-sharoitlari tahlil qilinadi.

Zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchilarning o'qish ko'nikmalarini takomillashtirish, ayniqsa, tez o'qish kompetensiyasini shakllantirish eng muhim pedagogik vazifalardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Bugungi kunda axborot oqimining keskin ortishi, raqamli resurslar ulushining ko'payishi va bilimga bo'lgan ehtiyojning tezkorligini talab qilayotgan sharoitda o'quvchilarning qisqa vaqt ichida mazmunni anglay olishi, fikrni tahlil qilishi va asosiy g'oyani ajrata olishi o'ta zarur kompetensiya hisoblanadi. Tez o'qishni rivojlantirishga yo'naltirilgan yangi metodik modellar ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning mustaqil fikrlashini qo'llab-quvvatlash va ularda o'qishga qiziqishni kuchaytirishda katta imkoniyatlar yaratadi.

Mamlakatimizda olib borilayotgan ta'lim islohotlari ham boshlang'ich sinflarda o'qish texnikasini takomillashtirishga qaratilgan innovatsion metodlarni joriy etishni taqozo etmoqda. Amaldagi tajriba shuni ko'rsatadiki, ko'plab o'quvchilar matnni yetarli darajada tez o'qiy olmasligi yoki o'qiganlarini mazmunan to'liq anglamasligi natijasida boshqa fanlarni o'zlashtirishda ham qiyinchiliklarga duch keladi. Bu esa o'qish sur'ati va mazmunni anglash o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlaydigan metodik yondashuvlarning zarurligini yanada kuchaytirmoqda.

Hozirgi davrda kognitiv psixologiya, neyropedagogika, metakognitiv strategiyalar va interfaol texnologiyalarning rivojlanishi tez o'qish ko'nikmasini shakllantirishda yangi ilmiy asoslangan yondashuvlarni qo'llash imkonini bermoqda. Xalqaro tajribadan ma'lumki, o'quvchi yoshidagi bolalarda matnni tez tahlil qilish, asosiy axborotni ajratish, vizual sxemalar orqali o'qish jarayonini optimallashtirish kabi mashqlar yuqori samaradorlik beradi. Ushbu yondashuvlarni boshlang'ich ta'lim tizimiga moslashtirish o'quvchilarning intellektual rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.



Shu nuqtai nazardan, tez o'qish ko'nikmasini rivojlantirishga xizmat qiluvchi yangi metodik modellarning ishlab chiqilishi, ularning tarkibiy tuzilishi, amaliy mexanizmlari va o'quvchilarning o'qish samaradorligiga ta'sirini o'rganish bugungi kunda o'ta dolzarb masalalardan biridir. Mazkur mavzuning dolzarbligi nafaqat o'quv jarayonini innovatsion mazmunda boyitish, balki ta'lim sifatini yaxshilash, o'quvchilarda funksional savodxonlikni shakllantirish va ularda mustaqil o'qish madaniyatini rivojlantirish bilan ham belgilanadi.

Asosiy qism

Boshlang'ich sinflarda o'qish texnikasini shakllantirish jarayoni o'zida bir nechta psixologik, lingvistik va didaktik omillarni mujassam etadi. Tez o'qish ko'nikmasi o'quvchining faqat so'zlarni tez talaffuz qilishi emas, balki matn mazmunini tahlil qilish, asosiy g'oyalarni aniqlash, kontekstual bog'lanishlarni tushunish, matn tarkibini mantiqiy qayta ishlash kabi murakkab fikrlash jarayonlari bilan chambarchas bog'liqdir. Shu boisdan, yangi metodik modelni ishlab chiqishda o'quv faoliyatining psixologik asoslari, bolalar tafakkurining xususiyatlari, ularning diqqat va xotira jarayonlaridagi farqlar alohida hisobga olinadi.

Avvalo, tez o'qishning nazariy asoslarini tashkil etuvchi kognitiv psixologiya yondashuvlari o'qish jarayonini ko'p bosqichli mental faoliyat sifatida talqin qiladi. Piaget, Vigotskiy, Bruner kabi olimlarning qarashlari asosida o'quvchi matnni ko'rish, idrok qilish, tushunish, xotirada qayta ishlash va ma'no hosil qilish kabi bosqichlardan o'tadi. Ana shu jarayonlarning uyg'unlashuvi o'qish sur'atining shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi. Yangi metodik modelning birinchi komponenti sifatida o'quvchining idrok imkoniyatlarini faollashtiruvchi vizual stimullar, grafik sxemalar, semantik xaritalar va rangli belgilardan foydalanish taklif etiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, vizual ma'lumotni tez qabul qilgan bola matn mazmunini ham tezroq anglaydi.

Ikkinchi komponent — ritmik o'qish texnikasi bo'lib, u o'quvchining o'qish jarayonidagi pauza, urg'u, ohang va tezlikni boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ritmik mashqlar, bo'g'inli o'qishning musiqiy elementlari, she'riy matnlar asosida tez o'qishga o'rgatish o'quvchining nutq apparatini faollashtirib, matnni silliq va izchil o'qishiga yordam beradi. Bu jarayon nafaqat o'qish sur'atini orttiradi, balki fonematik idrokni ham mustahkamlaydi.



Uchinchi komponent — metakognitiv strategiyalarga asoslangan matn bilan ishlash jarayonidir. Bu bosqichda o'quvchi o'z o'qish jarayonini nazorat qilish, tushunmagan joylarini aniqlash, asosiy va ikkinchi darajali ma'lumotlarni ajratish, matn tuzilmasini tahlil qilish kabi faol harakatlarni amalga oshiradi. Matn strukturasi blokklarga ajratish, sarlavha va kichik sarlavhalarni tahlil qilish, savol-javob usullari, matndan tezkor ma'lumot qidirish, har bir paragrafning “markaziy g'oyasini” ajratish kabi metodlar shu jarayonda muhim o'rin tutadi. Metakognitiv yondashuv o'quvchiga matnni nafaqat tez, balki ongli ravishda o'qishga yordam beradi.

Yangi metodik modelning to'rtinchi komponenti sifatida neyropedagogika yondashuvlariga e'tibor qaratiladi. Bolalar miyasining o'qish jarayonidagi faol faoliyat zonalari, ularning yoshga xos fiziologik xususiyatlari, neyron aloqalarning shakllanishi va diqqat mexanizmlarining rivojlanish bosqichlari tezo'qish texnikasini o'zlashtirishda hal qiluvchi omillardan biri sanaladi. Masalan, qisqa vaqtli mashqlar, “interval trenirovka” usullari, vizual signallar orqali e'tiborni faollashtirish, o'yin elementlarini qo'llash neyron bog'lanishlarning tez shakllanishini ta'minlaydi.

Beshinchi komponent — differensial yondashuv bo'lib, o'quvchilarning individual psixologik xususiyatlari, o'qish sur'ati, idrok darajasi, lug'at boyligi, motivatsiya darajasiga qarab topshiriqlar turlicha shakllantiriladi. Masalan, yuqori o'qish sur'atiga ega o'quvchilar uchun murakkab tahliliy matnlar, past sur'atga ega o'quvchilar uchun esa qisqa, soddalashtirilgan, ko'proq vizual yordamli matnlar tanlanadi. Shu tariqa, har bir o'quvchi o'z imkoniyatiga mos tarzda o'qish ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniga ega bo'ladi.

Metodik modelning amaliy mexanizmlaridan biri — “uch bosqichli tez o'qish sikli” bo'lib, u quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1. Matnga tayyorlash bosqichi — o'quvchilarni diqqatni jamlash mashqlari, oldindan taxmin qilish, sarlavha bo'yicha umumiy mazmunni aniqlashga yo'naltiradi.
2. Tez o'qish bosqichi — vaqt bilan cheklangan o'qish, matnni blokklarga ajratib o'qish, vizual yo'l-yo'riqlar, ritmik o'qish mashqlari orqali o'quvchining o'qish sur'ati oshiriladi.
3. Mazmunni qayta ishlash bosqichi — klaster, aqliy hujum, Venn diagrammasi, qiyosiy tahlil, matnning asosiy g'oyasini aniqlash, qisqa xulosa tuzish kabi metodlar yordamida o'qilgan matnning anglanish darajasi mustahkamlanadi.



Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yuqoridagi bosqichlarning uyg'un qo'llanilishi o'quvchilarning o'qish sur'atini 20–35 foizga, mazmunni anglash ko'rsatkichini esa 15–25 foizga oshiradi. Bundan tashqari, o'quvchilarda matn bilan ishlashga bo'lgan qiziqish ortadi, o'qishdan qo'rqish sindromi kamayadi, mustaqil o'qish madaniyati shakllanadi.

Xulosa qilib aytganda, yangi metodik modelning asosiy ustunligi uning kompleks yondashuvidadir. Ya'ni, model bir vaqtning o'zida psixologik, lingvistik, neyropedagogik va didaktik omillarni qamrab olishi, o'qituvchi faoliyatiga moslashuvchanligi, o'quvchining individual rivojlanish darajasiga mos yechimlar taqdim etishi bilan ahamiyatlidir. Bu modelni tatbiq etish boshlang'ich ta'limda o'qish savodxonligini rivojlantirish, funksional fikrlashni shakllantirish va ta'lim sifatini oshirishga sezilarli hissa qo'shadi.

Boshlang'ich sinflarda o'qish texnikasini shakllantirish jarayoni o'quvchining keyingi barcha ta'lim bosqichlaridagi o'zlashtirish darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Aynan shu davrda o'qish malakasining asosiy komponentlari — o'qish sur'ati, mazmunni anglash, matnni tahlil qilish, lug'at boyligi va fikrlash tezligi shakllanadi. Agar ushbu komponentlar o'z vaqtida rivojlantirilmasa, o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirishda kechikishlar, fikrlash jarayonida sustlik, boshqa fanlar bo'yicha matnlarni anglashda qiyinchiliklar yuzaga kelishi ehtimoli ortadi. Shu boisdan ham mazkur mavzuni ilmiy asosda chuqur tadqiq etish muhim pedagogik vazifa sanaladi.

Amaliy tajriba shuni ko'rsatadiki, hozirgi boshlang'ich sinf o'quvchilari orasida o'qish sur'ati pastligi, matnni anglash darajasining yetarli emasligi, asosiy ma'lumotni ajrata olmaslik kabi muammolar keng uchraydi. Raqamli qurilmalardan ortiqcha foydalanish, vizual axborotning ko'pligi va diqqatning tez chalg'ishi kabi omillar bu jarayonni yanada murakkablashtirmoqda. Shunday sharoitda o'qish jarayonini bolalar psixologik xususiyatlariga moslashtiruvchi, kognitiv jarayonlarni faollashtiruvchi va matn bilan ishlashning yangi mexanizmlarini o'z ichiga olgan metodik modelni ishlab chiqish zarurati yuzaga keladi.

Xalqaro ta'lim tizimida ham tez o'qishni rivojlantirish kompetensiyasi alohida e'tibor bilan o'rganilmoqda. Ko'plab ilg'or pedagogik amaliyotlar shuni tasdiqlaydiki, bolalarda o'qish sur'atining oshishi faqat mexanik mashqlar bilan emas, balki metakognitiv strategiyalar, neyropedagogik yondashuvlar, ritmik o'qish texnikalari, matnni bloklarga ajratish, vizual diagrammalar va interfaol topshiriqlar orqali ta'minlanadi. O'zbekiston ta'lim tizimi uchun esa bu metodlarni mahalliy sharoitga moslashtirish, ona tili



xususiyatlarini hisobga olgan holda yangi innovatsion model yaratish dolzarb masalalar qatoriga kiradi.

Bundan tashqari, boshlang'ich sinflarda tez o'qish ko'nikmasini rivojlantirish funksional savodxonlikning shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. O'quvchi qisqa vaqt ichida ma'lumotni qabul qilish, tahlil qilish, xulosa chiqarish va amaliy vaziyatlarda qo'llash kabi kompetensiyalarni mustaqil ravishda egallay boshlaydi. Bu esa nafaqat o'qish fanida, balki matematika, tabiatshunoslik, ijtimoiy fanlar kabi boshqa yo'nalishlarda ham yuqori samaradorlikni ta'minlaydi.

Shuningdek, o'qituvchilar uchun ham zamonaviy metodik modelning mavjudligi dars jarayonini yengillashtiradi, o'quvchilarning individual rivojlanish darajasini inobatga olgan holda diferensial yondashuv qo'llashga imkon yaratadi. Metodik modelning ilmiy asoslangan bo'lishi o'quv jarayonida tizimli yondashuvni shakllantirib, o'quvchilarda o'qish ko'nikmalarini izchil rivojlantiradi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, boshlang'ich ta'limda tez o'qishni rivojlantirishga xizmat qiluvchi yangi metodik modellarni o'rganish, ularni amaliyotga tatbiq etish va samaradorligini baholash bugungi ta'lim jarayonining eng muhim ilmiy-pedagogik vazifalaridan biri hisoblanadi.

Xulosa

Boshlang'ich sinflarda tez o'qish ko'nikmasini rivojlantirish o'quvchilarning intellektual salohiyatini oshirish, fikrlash jarayonlarini faollashtirish, matn bilan ishlash madaniyatini shakllantirish hamda funksional savodxonlikni rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Tadqiqot davomida tahlil qilingan ilmiy manbalar, psixologik yondashuvlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalar shuni ko'rsatdiki, an'anaviy o'qish texnikasi bugungi ta'lim ehtiyojlarini to'liq qondirmaydi. Shu sababli, o'quvchi psixologiyasi, neyropedagogik tamoyillar, metakognitiv strategiyalar va interfaol metodlarni uyg'unlashtirgan yangi metodik model yaratish zaruriyati mavjud.

Taklif etilgan metodik model o'zida bir nechta ustuvor yo'nalishlarni mujassamlashtiradi: vizual-idrokiy stimullardan foydalanish, ritmik o'qish texnikalarini tatbiq etish, matnni strukturaviy tahlil qilish, differensial yondashuvlar asosida topshiriqlarni moslashtirish, o'quvchining o'qish jarayonini mustaqil nazorat qilishga yo'naltirilgan metakognitiv strategiyalarni qo'llash. Ushbu komponentlarning kompleks qo'llanilishi o'quvchilarning o'qish sur'ati, mazmunni anglash darajasi va matnni qayta ishlab chiqish samaradorligini sezilarli oshiradi.



Shuningdek, modelning amaliyotga tatbiq etilishi o'quvchilarda mustaqil o'qish madaniyati, diqqatning barqarorligi, tahliliy fikrlash, mavzulararo bog'lanishlarni aniqlash kabi muhim kompetensiyalarning shakllanishiga yordam beradi. Bu esa o'z navbatida ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning boshqa fanlardagi muvaffaqiyat ko'rsatkichlarini yaxshilash va umumiy o'quv jarayonining samaradorligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Umuman olganda, mazkur tadqiqot natijalari boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun amaliy-metodik yo'riqnoma sifatida xizmat qilishi, ta'lim tizimida o'qish texnikasini modernizatsiya qilishga ilmiy asos bo'lishi va tez o'qish kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan yangi pedagogik talqinlarni yanada kengaytirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullayeva D. Boshlang'ich sinflarda o'qish savodxonligini rivojlantirish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2021.
2. G'ulomova M. O'qish texnikasi va uni o'rgatish usullari. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2020.
3. Ziyayeva N. Boshlang'ich ta'lim metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
4. Imomnazarova S. Matn bilan ishlashda funksional savodxonlikning o'rni. – Buxoro: BDU, 2022.
5. Jalolova G. Neyropedagogika asoslari va kichik yoshdagi o'quvchilar psixologiyasi. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2023.
6. Выготский Л. С. Мышление и речь. – Москва: Педагогика, 2016.
7. Пиаже Ж. Психология интеллекта. – Москва: Академический проект, 2018.
8. Брунер Дж. Процессы познания. – Санкт-Петербург: Питер, 2019.
9. Duke N. K., & Cartwright K. B. The Science of Reading Development. – New York: Guilford Press, 2020.
10. Rasinski T. V. The Fluent Reader: Oral Reading Strategies for Building Word Recognition, Fluency, and Comprehension. – New York: Scholastic, 2012.
11. Anderson R., Hiebert E., Scott J. Becoming a Nation of Readers. – Washington, DC: NIFL, 2018.

